

SZÁSZ ERZSÉBET¹

CSALÁDI EMLÉKEK HILSCHER REZSŐRŐL II.

Hilscher Rezső és Hilscher (Mády) Zoltán közös tevékenysége

Hilscher Rezső és Mády (Hilscher) Zoltán jó testvéreként egész életük során segítettek, támogatták egymást. Lehetőségeikhez mértén munkát adtak egymásnak, megvitatták készülő könyveiket, cikkeiket, és méltatták a másik művét az általuk szerkesztett lapokban. Közel álltak elveikben is, szívesen és lelkesen tanítottak, támogatták a szegényeket és az elesetteket, fejlett volt szociális érzékenységük. Zoltánról – szerénysége miatt – méltatlanul keveset írtak eddig.

*Hilscher (Mády) Zoltán
(1898–1977)*

Hilscher Rezső és nyolc évvel fiatalabb öccse, Zoltán egész élete során segítette, támogatta egymást. Nehéz időket éltek át együtt, s közös pályafutásuk egyfajta áttekintése a 20. századi magyar történelem sorsfordulóinak is. Számos családban történtek hasonló esetek, s bízunk benne, hogy az olvasó analógiákat talál a saját tágabb vagy szűkebb familiája szellemi hagyatékában. Rezső és Zoltán a maga szakterületén kiemelkedőt alkotott, s nem titkolt célunk, hogy haláluk után hat, illetve négy évtizeddel méltassuk érdemeiket, hiszen szerénységük révén gyakran ki sem derült, hogy milyen lényeges szerepet játszottak az Egyetemi Szociálpolitikai Intézet, a falukutató vagy a népfőiskolai mozgalom területén. A nagyobb fiú református lett, a kisebbet – édesapja után – evangélikusnak keresztelték.

Rezső tervei között a tanári hivatás is szerepelt, de aztán jogot tanult, míg Zoltán valóban a pedagógus pályán tevékenykedett egész

¹ A szerző Hilscher Rezső bátyjának unokája.

életében. Már az I. világháborúban megmutatkozott fogékonyságuk a másik szakmai támogatására, hiszen Zoltán a budapesti IX. kerületi Református Főgimnáziumban végzett tanulmányai után (az V. kerületi Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban) letett hadiérettségit követően a frontra került. 1916-ban, 17 évesen sorozták be, s a háború során az orosz, a román, az olasz fronton teljesített szolgálatot. A Magyar Királyi Budapesti 30. Honvéd Gyalogezred tartalékos zászlósaként bronz vitézségi érmet, majd második osztályú ezüst vitézségi érmet kapott, 1918. február 1-jével tartalékos hadnaggyá léptették elő (ekkor még nem töltötte be 20. életévét).

Bátyja eleinte az úpesti Városházán dolgozott közigazgatási gyakornokként (1907-től), aljegyzőként (1914-től), majd a Közigazgatási Osztályt vezette. Leendő feleségével, Dalnoki Piroskával 1915-ben egy jótékonysági koncert szervezése közben ismerkedett meg. A hangverseny belépője egy-két könyv volt, amelyet a katonáknak küldtek el. Rezső később aztán Zoltántól is értesült róla, mennyire sokat segíthetett lelkileg az olvasás, amint levelezésükben említették:

„A vasárnapi Pesti Naplót és Magyarországot legyen olyan jó, küldje el. Ide u.i. csak a Pesti Hírlap jön, meg a Pester Lloyd, de mire mi a vásárláshoz hozzájutunk, az újságnak híre-hamva sincs. Ha valami kritika, vagy ilyenféle van, azt is legyen szíves elküldeni, mielőtt innen továbbmennénk, úgyis egy pár ruhaneművel együtt hazaküldöm. Írjanak erre a címre is minél hamarabb és minél többet. A lapja márc. számából okvetlen küldjön.” (Zoltán Rezsőnek, 1917. március 6-án, Husztról)

„Az újságoknak végtelenül örülök, hiszen hazai levegő árad belőle felém. Könyvet, ha lenne olyan szíves és elküldené az »Universal Bibliothek«-ből Turgenyevnek »Die erste Liebe« és az »Unglückliche« című munkáit” – írja március 14-én.

„Maga és Apuska levelét tegnap, a »Nyugat«-ot ma megkaptam. Mikor olvastam, úgy elszomorodtam. Olyan nehezen tudtam olvasni, úgy össze kellett szedni minden erőmet, hogy csak egy kissé is élvezzem. Istenem, mi lesz, ha így butulok? A velem hozott tudományos műveket csak keveset forgatom, u.i. olyan fáradt vagyok lelkileg. Lassankint mindent elfelejték. [...] Az ideutazáshoz nagyon nehéz engedélyt kapni. Királyházáig csak lehet, de aki ide akar jönni, annak előbb fel kell menni M.szigetre és ott arcképes igazolványt váltani és csak úgy lehet idejönni. De talán ki lehetne valamiképpen panamázni, hogy ezt a ceremóniát ne kellessen végig csinálni. Ha jön, idejekorán értesítsen, hogy megírhassam, amiket nagyon kérem, hogy magával hozzon.

A lapjára hány előfizető akadt? Mikor jelenik meg a következő szám? Biztatnom, bátorítanom kellene magát, de olyan lelkiállapotban vagyok, hogy igazán nem vagyok erre képes. Apának, ha nem leszek nagyon fáradt, holnap egy német levelet írok.” (Zoltán március 22-i leveléből)

Édesapjuk, Rudolf Hilscher a morvaországi Fulnekből született, innen került Pestre. Német anyanyelvű lévén, örült, hogy Zoltánnal németül is levelezhet, beszélgethet. Zoltán említi, hogy milyen érdeklődéssel várja Rezső Szegényügyi Közlemények (a szegényügy népszerűsítésére) címen indított lapját. (Az újság – a háborús időszakban – nem lehetett hosszú életű.)

„A lapját még a múlt hét elején megkaptam, rég nem volt már részem ilyen szellemi élvezetben, nem úgy érdekelt ez, mint a szakembert, aki mohón szív magába minden

újat, az ismertet pedig nagyképű, kritikus szemüvegen át mérlegeli. Ebből a szempontból tehát nem is lehet szavam. De mikor a szavak hideg képein keresztül a lelke minden rezdülése a lelkemben a megfelelő utánzengéssé vált és a mellékszengéstől az emlékek végtelen, drága árjától kísérve az én lelkemben is felcsendült a melódia és ez töltötte meg a lelkemet olyan végtelenül boldog érzéssel. A közöny, de vajon az érdeklődők száma e, vagy pedig az őszinte, meleg érdeklődés számít-e, majdcsak megtörik. Hogy idegenkednek, az természetes, hisz a vaskalapos, városi, »felséges« urak szokatlanul túl merésznek találhatják a hangot. De okvetlen diadalt kell aratnia. Ha nem is anyagilag, de mindenesetre erkölcsileg. [...]

A »szép« könyvet nagyon köszönöm, igazán nagyon élvezem, gyermetegül finom érzésű költő kedves verseit, de néha, néha egy kissé furcsa, szinte ízléstelen sorokra talál. De százszor jobban örültem volna másvalaki egyetlen egy versének. Ha egyszer lenne olyan szíves és egy kevésbé elfoglalt percében lemásolná a »Szent Jeromost« és elküldené, szinte bánom, hogy a kérést leírtam, de olyan régen égeti már a lelkem...” (Zoltán április 3-án)

Szent Jeromosról verset írt Rezső, ezt várta türelemmel és visszafogottan az elfogult, bátyját feltétlenül tisztelő Zoltán.

„Éltél-e már halk klastromoknak mélyén,
dermedt-didergőn, falnak nyomván arcod,
s meredt-e vénen rossz szemedbe kétség?

Verten, borultan százféleképp értsék,
üvegfuvolán sírom a kudarcot,
mert szívenkaszált klastromoknak mélyén.

—

Kék folt, fehér folt: ezt láttam az égből,
meg a hús holdnak épp egy nyolcad sarka
villant meg olykor reszketőn, a rácson.

Mikor lesz újra, Istenem, Karácsony,
százszor kérdeztem s hullt a szentelt barka,
setét hajam egy éjszaka fehér lett.”

(Részlet a Szent Jeromos zsoltárai című versből)

„[...] nagyon kérek valami magyar vagy német klasszikus regényt és egy német verseskönyvet. Esetleg Wieland »Abdenken« című regényét kérem, ha nem találna alkalmasabbat. Ha nem lenne alkalmas regény, úgy elbeszéléseknek is nagyon örülnék, de ismétlem, csak klasszikusokat, tehát, ami ad dolgot az észnek akkor is, ha ötvenedszer is olvassa az ember.

Érdekes dolgokat gyűjtök most. Nemcsak a tájszavakat, a kifejezéseket, a meséket és mondákat, hanem embereket is. Tudniillik nagyon sok emberrel lévén dolgom, a hosszú menetel alatt, bírálattal alá véve legcsekélyebb cselekedeteikből képet próbálok

alkotni. Már egész gyűjteményem van. A legérdekesebb példányuk lenne a házigazdám. Egy író kimeríthetetlen benyomásokat vihetne innen magával.” (Zoltán április 14-én).

A levelek közül néhány megjelent a Hadtörténelmi Közleményekben, Szabó Fanni (2015) Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyen díjazott pályamunkája részleteként.

Zoltán nyelvészeti és néprajzi érdeklődése már itt kiviláglik. Tanár lett, részt vett a falukutató mozgalomban, s a mindennapokban alkalmazta pszichológiai megfigyeléseit. A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára 1917-ben iratkozott be, de indexében a tárgyak felvétele még Hilscher Rezső írásával történt. Rezső az órák egy részére bejárt a harctéren tartózkodó öccse helyett, többek között az alábbi tárgyakat tanulmányozta: Schmidt József: Latin nyelvtan, Riedl Frigyes: Vörösmarty és kora, Négyesy László: Kazinczy és kora, Petz Gedeon: A német irodalom története, Kéky Lajos: Jókai Mór, Horváth Cyrill: Középkori magyar verses emlékek, Erdélyi Lajos: Bevezetés a magyar nyelvjárástudományba. Az 1917/18-as II. félévre nem iratkozott be, ezt a hosszas katonai szolgálat miatt (kérésére) 1921. június 7-én elengedték. Zoltán az 1918/19-es tanévtől tudta önállóan folytatni tanulmányait, és 1921. február 21-i dátummal kapta meg bölcsészeti doktori képesítését, tudori, tanári oklevelét (magyar nyelv és irodalom, latin nyelv és irodalom magyar tannyelvű középiskolákban való tanítására), ugyanis 1919. márciustól a Budapesti Magyar Királyi Középiskolai Tanárképző Intézetében magyar–latin–német szakos tanári hallgatóként is vett fel órákat. Mindkét testvér megélte az „élethosszig tartó tanulást”, egyetemi tanulmányaik mellett már fiatalon dolgoztak, és ez a folyamatos továbbképzés belső kényszerként tovább motiválta őket. Hilscher Zoltán 1920–1921-ig ideiglenes, helyettes tanárként kezdte pályáját, 1923-ban „rendszeres tanári” állást kapott.

A kisebb testvér további tanulmányaira hatást gyakorolhatott Rezső, aki 1912-től Erődy-Harrach Bélával – mecénási adományok segítségével – az Erkel Gyula utca 26-ban megszervezte a hazai settlementet, a Főiskolai Szociális Telepet. Hilscher Rezsőt 1920-tól a Magyar Királyi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának Közgazdaságtani és szociálpolitikai tanszékén egyetemi adjunktussá, majd egyetemi intézeti tanárrá nevezték ki. A Főiskolai Szociális Telep önálló alapítványként működött tovább, 1920-tól Egyetemi Szociálpolitikai Intézet, 1932–1944-ig Országos Szociálpolitikai Intézet néven, ennek igazgatója Erődy-Harrach Béla, helyettese Hilscher Rezső lett.

„Az angol settlement-mozgalom alapvető gondolata az, hogy a magasabb társadalmi körökhöz tartozó ifjúságot a munkásnegyedben rövidebb-hosszabb időre való letelepedés révén a munkássággal közvetlen kapcsolatba kell hozni. A munkások közé letelepedett ifjúság célja: a munkásság valódi helyzetének megismerése, s természetesen adott esetekben a rajtuk való segítség, a továbbképzésükről való gondoskodás, a közigazgatás tömegelbánása mellett esetleg veszendőbe menő érdekek védelme, s általában a szociális helyzet emelése.

A munkássággal való közvetlen kapcsolat révén úgy remélték – a különböző társadalmi rétegek közötti válaszfalak ledőlnek, s az ellentétek, ha nem is küszöböltetnek

ki, de legalább enyhülnek. A settlement-mozgalomban az a meg gondolás is fontos szerepet játszott, hogy a settlement-munka kapcsán az étellel közvetlen érintkezésbe jutott diákság tanulmányainak befejeztével bármilyen élet pályára is lép, az eddiginél fejlettebb szociális lelkülettel fogja hivatását teljesíteni. A settlement-mozgalom elindítói mindig kiemelték, hogy azok, akik magasabb képzettséggel bírnak, ezt a képzettséget úgy tekintsék, mint Istentől és a társadalomtól reájuk bízott javakat, melyeket kötelességük megosztani azokkal, akiknek ezekből a javakból vajmi kevés, vagy egyáltalában semmi sem jutott. Csak a részvét által válunk igazán tudóvá – mondták a mozgalom magvetői.” (Hilscher 1937: 5–18)

„A Főiskolai Szociális Telep munkájának fő célkitűzései a következők voltak:

1. gyakorlati munka végzése a munkásság szociális (egyben gazdasági), egészségügyi és kulturális szükségletei kielégítésének előmozdítása érdekében;

2. a gyakorlati munka révén tanulságok szerzése, a munkásság szociális, gazdasági, egészségügyi és kulturális helyzetének emelése érdekében;

3. olyan közfelfogás kialakítása, amely a munkaerőben a nemzet gazdasági életének nélkülözhetetlen értékét látja és a mesterséges, erőszakolt osztálytagozódás válaszfalainak ledöntésével egységes, egycélú nemzeti társadalom megvalósítására törekszik;

4. az egyetemokról és a főiskolákról kikerült ifjaknak a gyakorlati szociális munkába való bevonása, valamint azok elméleti továbbképzése révén: biztosítása annak, hogy ezek, megfelelő pozícióba jutásuk után a szociális gondolat propagálói lesznek elhelyezkedési körükben, és általában az életben tanúsított magatartásukban ez a szociális gondolat fog kifejeződni, és másokat is igyekeznek az eszmének megnyerni. Ugyan-ezeknek az ifjaknak a gyakorlati szociális munkába való bevonásával kapcsolatban: közöttük és a munkásság között kölcsönös személyes szimpátia fejlődik ki, amely ugyancsak alkalmas a mesterséges társadalmi osztályellentétek halkítására és a társadalmi szolidaritás erősítésére.” (Hilscher 1929: 9–10)

Az Intézet keretében három nagy osztály alakult: az Általános Népvédelmi Osztály, a Közművelődési Osztály, valamint a Szociális Egészségügyi Osztály. A Népvédelmi Osztály keretében 1914-ben létrehozott Néphivatalt Rezső vezette. Ez az intézmény a jogvédő iroda szerepköre mellett a szegények valamennyi életviszonyára kiterjedt: a Néphivatal célja az egyén (család) erkölcsi, szociális és gazdasági helyzetének olyan mérvű megalapozása és megerősítése, amely a fenyegetettségét, a megtámadottság eshetőségét a minimumra csökkenti (Hilscher 1929). Országsszerte tartottak népszerűsítő előadásokat, segítettek, támogatták újabb settlementek létesítését.

Hilscher Zoltán 1922 és 1924 között a Budapesti Magyar Királyi Egyetemi Közgazdaságtudományi Kar kereskedelem tudomány szakos rendes hallgatója lett, miközben bátyja ugyanezen a karon a Közgazdaságtani és Szociálpolitikai Tanszék adjunktusaként is dolgozott. Zoltán a „nagy nevek” közül hallgatta Germanus Gyulát (Angol nyelv és szemináriumi gyakorlatok), Cholnoky Jenőt (Általános földrajz), Erődy-Harrach Bélát (Elméleti közgazdaságtan), gróf Teleki Pált (Gazdasági és közlekedési földrajz). Teleki Pál Rezsőre és Zoltánra is különösen nagy hatást gyakorolt.

1923-ban halt meg édesapjuk, és ezután is rendszeresen támogatták édesanyjukat és lánytestvéreiket. Már ezt megelőzően is szegények voltak, mert apjuk egy kezességvállalás miatt elvesztette vagyonát. Talán – a lelkész ősök mellett – ez is hatást gyakorolhatott rájuk abban a vonatkozásban, hogy segítsék az elesetteket, a rászorulókat.

A kisebb fiú, miközben elmélyült a kereskedelemtudományban, 1924. májusban „a bp.-i Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság előtti tanári alapvizsgálaton megszerezte a magyar nyelv és irodalom és a német nyelv és irodalom képesítést is magyar tannyelvű középiskolákban”.

Több diplomája ellenére, nem sokkal a trianoni béke után Zoltán nehezen talált állandósított tanári munkát, valószínűleg ezért dolgozott ő is bátyja, Rezső révén az Egyetemi Szociálpolitikai Intézetben (1924–1926-ig), szolgálati lapja alapján a Közművelődési Osztályt vezette, rendszeres tanár státusszal. „Ekkor születtek első szociográfiai publikációi az analfabétizmusról, a népkönyvtárról stb. Közben megindította s nagyrészt egymaga írta, szerkesztette a Diákvilág c. havi folyóiratot, amely kora egyik legszínvonalasabb ifjúsági lapja volt, de érdektelenségbe fulladt (1924–28). A húszas évek második felében életét a középiskolai tanítás mellett a diákszövetséges (Diákok Háza!) evangélizációs és szociális munka, valamint cserkészvezetői feladatok töltötték ki. Ekkor és a következő évtizedben is nagyon sokat publikált az Erő, az Ifjú Évek, a Vezetők Lapja, Magyar Cserkész, Magyar Ifjúság, A Jövő Útjain és a Kereskedelmi Szakoktatás c. folyóiratokban.” (Mády – Csepregi – Görög – Veöreös 1991: 14–15)

A Diákvilág a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség közlönye volt, Hilscher Zoltán szerkesztette. Megjelentek benne Rezső írásai is, például 1928-ban „A szociális béke felé” és „A keresztyénség és a szociális kérdés” címmel. Itt is olvashatjuk az egész életüket végigkísérő gondolatot: „Ezért kell elsősorban a cselekedeteknek dominálni, a szociális cselekedeteknek, de nem könyöradomány-nyújtásról van szó, hanem az emberré-emelésről, az embert oda kell juttatni, hogy a maga erejéből lehessen igazán ember.” (Hilscher 1928: 3)

Hilscher Rezső talán legfontosabb műve, a *Bevezetés a szociálpolitikába* 1926-ban látott napvilágot. 1928-ban könyvismertetést közölt róla a Diákvilág: „Az örök ember sorsa vonul fel előttünk soraiban, felemelő megoldási lehetőségekkel. Alapelve az emberi nem egyetemessége és testvérisége; ez a könyv igazi értéke, de ez – a keresztje is. [...] Akik a szerző egyéniségét közelebbről ismerik, tudják, hogy ezt a könyvet nem »szobatudós« írta, hanem olyasvalaki, aki éveket töltött a nyomor országútján és a szegénység síkatorai jó barátjuknak tekintik őt. Nyomor, szenvedés, kétség, panasz, padolatlan és bútorozatlan szoba, nyirkos fal, sápadt gyermekarc, gümőkórtól csillogó szemek, a bűn virágai mind-mind »forrás« volt e munka megírásánál és a »szegénység szagát« nem Zola regényei ismertették meg a könyv írójával.” (Diákvilág 1928/14.)

Zoltán 1925-től a Márvány utcai Felsőkereskedelmi Iskola rendszeres tanára lett, de nem szakadt el a szociálpolitikai munkától sem. Az iskola Kossuth Lajos Kereskedelmi Középiskola, majd Közgazdasági Szakközépiskola néven működött tovább, és itt tanított 1947-ig. 1935. május-júniusban gimnáziumi tanári képesítést, kereskedelmi iskolai tanári, gazdasági szaktanári képesítést szerzett, és a felsőkereskedelmi iskolai tanárvizsgálaton német kereskedelmi nyelv és levelezés, filozófia és pedagógia vizsgát

tett. A német kereskedelmi levelezés tanítása a család és Magyarország szempontjából is érdekes: édesapja német származású kereskedő volt Pesten, és a harmincas években Magyarország talán legfontosabb külkereskedelmi partnere Németország lett.

„Korán bekapcsolódott a szociális és diákvezető munkába. Ő volt a Hársfa utcai Diákok Háza [egyetemi és főiskolai hallgatók internátusának] igazgatója. Ennek a Soli Deo Gloria szövetség tulajdonában lévő diákotthonnak volt a lakója például József Attila is. A 312. Erő öregcserkészcsapat parancsnokaként vezette a kemsei diáktábort, amelynek munkáiból ő szerkesztette a Teleki gróf előszavával induló *Elsülyedt falu a Dunántúlon* (1936) című kötetet. Ekkoriban [1936–1944-ig] már a budapesti Egyetemi Néprajzi Intézetben megbízott előadóként ő tanította a »népi társadalomrajz« tantárgyat, amely a népélet, a szociálpolitika és a szociológia keveréke volt. Tanári munkája mellett a megszerveződő Táj- és Népkutató Intézetben lett vezető munkatárs [1938–1939-ben osztályvezető, az Egyetemi Néprajzi Intézet Táj- és Népkutató Csoportjának helyettes vezetője]. Több kutatótábort [halasi oktatótábort, rábcakapi, szentgáli és mosoni kutatótábort] is irányított.”² (Voight Vilmos visszaemlékezéséből)³

A Hilscher Rezső által szerkesztett Társadalompolitikai Füzetek (1936) közölte a Pro Christo Diákok Háza falukutató munkaközösségének tagjai által készített összefoglalást az „elsülyedt faluról” szóló könyvből, az ormánsági „egykező” község, Kemese társadalmáról és lelki életéről. Zoltán korábban több szociográfiai felmérési módszert tanulmányozott a legmegfelelőbb kiválasztása érdekében. A kötet nagy port vert fel, a viták közepette több falukutató csoport szerveződött. A kemsei táborban dolgozott például a fiatal Gunda Béla (néprajztudós) és Kovács Imre (a Nemzeti Parasztpárt egyik alapítója).

Zoltán 1940-ben a Táj- és Népkutató Intézet szociológiai csoportjának vezetőjeként – Teleki Pál megbízásából – elkészítette Magyarország szociális és mezőgazdasági felmérési tervének szociológiai részét.

A magyar cserkészlet népi szárnyának egyik vezetője volt. Csepregi Béla kiemelte visszaemlékezésében, hogy Hilscher Zoltán mindig úgy beszélt az egyetemistákhoz, fiatal értelmiségiekhez, hogy ne feledjék, honnan jöttek, és nagyobb részüik hová tér majd vissza. A hátrányos helyzetűek iránti felelősséget szerette volna felélesztetni a körülötte élőkben, keresztény szemlélete mindig erősen szociális meghatározottságú volt (Csepregi 1991). Közös vonás ez is Rezső bátyjával, aki pártoktól függetlenül a humanitást, szolidaritást képviselte.

Zoltán 1935. novemberben a budapesti 312. számú Erő cserkészcsapat parancsnokaként az Ichthys cserkész-munkaközösség tagja lett. A család birtokában lévő dokumentumon ez áll: „Az Ichthys-munkaközösségbe tartoznak azok a cserkészcsapatok, amelyek vallják, hogy Jézus Krisztus a cserkészmunkának is ura, – és az egyházzal való közösségben a keresztyén szent életre nevelnek, és azok a cserkészvezetők, akik munkájukat ebben a szellemben végzik. Reformátusok és evangélikusok számára a cserkészlet az Ichthys cserkészlet, és ezért a munkaközösség feladata a nem református és nem

² A hivatkozásban a szerző kiegészítései szögletes zárójelben szerepelnek.

³ <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:dvo32aK96tEJ:cox.fw.hu/mady.htm+&cd=5&chl=hu&ct=clnk&gl=hu> (Utolsó letöltés: 2020. 12. 15.)

evangélikus szervező testületű csapatok református és evangélikus cserkészeinek lelki gondozása is. Az Ichthys-munkaközösség barátaihoz tartoznak mindazok, akik munkája iránt érdeklődnek. Az Ichthys-munka irányítását a legfeljebb tizenkét tagból álló Ichthys-tanács végzi. Ennek tagjait a pünkösdi táborokban a vezetők választják.”

1940–1941-ben a Magyar Cserkészszövetség országos társelnökeként tevékenykedett.

Hilscher Zoltán 1939-ben, állami alkalmazottként, édesanyja (Mády Gizella, Mády Sámuel amaci református lelkész lánya) vezetéknevére, Mádyra magyarosított, ezért találhatjuk gyakran kettős névvel a hivatkozásokban.

Zoltán – Gáncs Aladár, Molnár Gyula, Túróczy Zoltán és Németh Károly mellett – fontos szerepet játszott a protestáns ébredési mozgalomban: közös imára és szolgálatra hívták a hitükben meglankadt és lelki életükben stagnáló evangélikus gyülekezeteket. 1931-től a második világháborúig heti rendszerességgel gyűltek össze Hilscher Zoltánéknál az ima és szolgálat baráti társaságának tagjai. Havonta tartottak a szélesebb társaság számára bibliakört és imaközösséget, illetve az ország különböző pontjain háromnapos konferenciákat (Csepregi 1991).

Rezső 1929–1930-ban Humboldt-ösztöndíjjal a berlini egyetemen tölthetett egy évet, innen jutott el Dániába, s ismerkedett meg a gyakorlatban a népfőiskolában rejlő lehetőségekkel. Cikkeiben népszerűsítette a dán szociális reformokat, és 1938-ban megjelent *A dán népfőiskola* című könyve, 1941-ben pedig mindketten írtak a népfőiskolai mozgalom kezdeteiről. A református egyház körében inkább az angliai és svájci settlement tapasztalatait tanulmányozták, amelyet akkor már hazai körülményekhez alkalmazkodva szerveztek meg az újpesti Egyetemi Szociálpolitikai Intézetben. Zoltán is tanulmányozta az osztrák, a dán, a skandináviai és az olasz parasztság helyzetét a húszas években. Összehasonlító megállapításaiak ugyancsak megjelentek cikkeikben, írásaikban (*A mezőgazdasági munkások helyzete, Az evangélikus földművelő nép mai problémái, Értelmiségünk és a földbirtokreform* címmel a Keresztyén Igazság folyóiratban, vagy a *Fényjelek* című tanulmánykötetben).

Az elmélet és a gyakorlat ezen a téren is sikeresen találkozott munkájukban, Zoltánnak kezdeményező szerepe volt a nagytarcsai Tessedik Sámuel Népfőiskola 1938-as létrehozásában, a szervezeti forma kialakításában, a tanítási anyag összeválogatásában. A Népfőiskolai Tanács elnökeként dolgozott a népfőiskolai törvényrendelet fogalmazásán. A főként télen tartott, kettő-hat hetes tanfolyamokon a parasztiifjúságot korszerű irodalmi, művészeti, történeti, természettudományi, vallási és gazdasági ismeretekre tanították. A népi írók előszeretettel támogatták a népművelés ezen módját. (Magyar Néprajzi Lexikon: népfőiskola kifejezés)

Kovács Bálint a protestáns népfőiskolai mozgalomról írt művében méltatja a testvérpárt és Zoltán leendő nászát: „Az evangélikus egyházban Sztehlo Gábor áll az élen, és őt olyanok követik, mint Mády Zoltán és Hilscher Rezső, valamint a nevelésben kitűnt Csepregi Béla.” (Kovács 1994: 18)

A második világháborút hétköznapi hősként élték át. Rezső embereket mentett (ld. Családi emlékek Hilscher Rezsőről I., Esély 2019/3.) a Szociálpolitikai Intézetben és saját pincéjében is, továbbá Sztehlo Gábor segítségével révén. 1944-ben halt meg édes-

anyjuk. Zoltán 1944. októberben – a háború miatt Orosházán maradt – családjához keresztülment a fronton. (Feleségét, Ilovsky-Horváth Erzsébetet a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetségben és a Diákok Házában ismerte meg közelebről, 1931-ben házasodtak össze, kilenc gyermekük közül hat érte meg a felnőttkort.) Az 1944–45-ös tanévet hivatalos kiküldetéssel az orosházi gimnáziumban fejezte be. Az iskola évkönyvében magyar–latin–német szakos tanárként szerepel. Tanítványa, Hajdú Mihály így emlékszik vissza rá: „Mády Zoltánnal nagyon sokat nyert az iskola. Ő már korábban részt vett a táj- és népkutatásban, kiváló pedagógus, nagyszerű kutató elme volt, s ebből mi kisdiákok megértettünk valamit. Az egyebek közül azt, hogy verbális módon, rímes, ütemes versikékkel maradandó eredményeket lehet elérni a bevésésben. Ma miután egyetemen tanítok, most sem röstellem tanítványaimat olyan »értelmetlen« kis szövegek megjegyzésére szoktatni, amelyek tartalmaznak valamilyen szabályszerűséget, vagy magukban foglalnak valamilyen szabályt.” (Fülöp 1999: 178)

Zoltánt orosházi kiküldetése alatt a pesti egyetemen, a társadalomismeret órákon Rezső helyettesítette.

A háború után az embereknek még nagyobb szükségük volt a lelki kapaszkodókra, a hitre. Zoltán készségesen tartott gyülekezeti evangélizációs előadásokat, nagy bibliaismerettel és gazdag személyes tapasztalatokkal, meggyőző példákkal szemlélítve az elmondottakat. Már 1945. októberben, néhány hónappal Budapest ostroma után evangélizációt tartott Buda-hegyvidéken. Előadásai könyvben is megjelentek (*Íme, mindent újjá teszek!* címen), és országsszerte 2000 példányban terjedtek a „láthatatlan evangélizáció” révén. Nagy hatása volt a pedagógusokra is, tanárkonferenciákon – többek között – 1943 júliusában Debrecenben, 1946 nyarán Szarvason és Gyenesdiáson tartott előadásokat „a megújult nevelő” témájában. A Gyülekezeti Közösségek Konferenciáinak is állandó előadója volt (Csepregi 1991).

Túróczy Zoltán részletes püspöki jelentéseiben szerepel, hogy Mády Zoltánt hová küldte ki vizsgálónoknak: 1941-ben a nyíregyházi fiúgimnázium érettségi vizsgáira, 1942-ben a nyíregyházi leánygimnázium érettségijére, 1943-ban a miskolci tanítóképző képesítő vizsgálatára, 1944-ben a rozsnyói kereskedelmi iskola érettségi vizsgájára (Cserhádi – Fabiny – ifj. Fabiny et al. 2002).

Ifjú korukban Rezső sietett Zoltán segítségére, hogy dolgozhasson a Szociális Telepen, 1944-ben Zoltán révén került Rezső a Miskolci Evangélikus Jogakadémiára nyilvános rendes tanárként, ahol 1946-ban az egyetemi rendkívüli tanár címet kapta. Az iskolák 1948-as államosítása, majd az állam és evangélikus egyház közötti egyezmény aláírása után az Evangélikus Jogakadémia megszűnt, ezért 1949-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a Pécsi Tudományegyetem Jog- és Közigazgatás-tudományi Karára rendelte a Közigazgatási és Pénzügyi Jogi Tanszék előadójának, ahol 1955-ig tanszékvezető docensként dolgozott.

Zoltán 1947–1951-ig a Mester utcai Szent István Kereskedelmi Iskolában és Közgazdasági Gimnáziumban tanított. Gyermekai eltartása érdekében munkát vállalt a tanulószobában és a dolgozók iskolájában is.

Eközben fontos feladatokat vitt az evangélikus egyházban, 1948 novemberétől 1952 májusáig a Dunáninneni Egyházkerület felügyelője volt Szabó József püspök

mellett. Nehéz időket éltek át, mert szeptemberben a kommunisták letartóztatták Ordass Lajos püspököt, s rebesgették, hogy az Ordass-per lesz a Mindszenty-per főpróbája. A három irányvonal közül (1. teljes szembenállás a Magyar Dolgozók Pártjával – Ordass Lajos, 2. meghódolás az államnak, 3. „harmadik út”) Túróczy Zoltán és Szabó József püspökök, Veöreös Imre és Mády Zoltán kényszerűségből azt a „harmadik” utat járta, amelyet egyikük így fogalmazott meg: „az egyház fő ügyének az evangélium előrehaladását, a gyülekezetek életének továbbfolytatását vallottuk elsőrendű fontosságúnak, az egyház intézményes veszteségei, munkalehetőségeinek szűkülése, egyházi vezető személyek változása, sőt személyi áldozatok közepette.” (Veöreös Imre 1990: 136–137). Giczi Zsolt történész elemezte, hogy – az utókor vitáinak leegyszerűsítése ellenére, amely szerint csak két lehetőség volt, ellenállni vagy együttműködni – történeti szempontból létezett az 1940–1950-es évek fordulóján a három megközelítési mód (Giczi 1996: 72).

Egyetemes felügyelő-helyettesként 1948. december 8-án Mády Zoltán nyitotta meg a zsinatot, amely az állammal kötendő Egyezményt tárgyalta. Kegyelmet és áldást kért munkájukra, „a zsinat gyülekezetté változott” – írta Veöreös Imre (1991) visszaemlékezésében. A zsinaton részt vett Hilscher Rezső is, aki akkor a miskolci Jogakadémián tanított, s jogi végzettsége révén jegyzőként és a törvénykezési bizottság tagjaként segíthette a képviselőket nehéz döntésük meghozatalában. Zoltán feljegyzést készített bátyja ekkori munkájáról: „1948-tól egyre inkább vállalkozott az egyházi megbízások elvállalására. Az üldözések hónapjaiban az evangélikus papság több tagjánál bátor helytállást tapasztalt, elsősorban Rimár Jenőnél, és Túróczy Zoltán püspök megragadó egyénisége is szuggesztív erővel vonzotta. Ezért vállalta el a jegyzőséget azon a zsinaton, amely az evangélikus egyház és az állam közötti meg egyezést iktatta törvénybe. Ez az egyezmény egyúttal a miskolci jogakadémia megszűnését, tehát állásának elvesztését is jelentette.”

Az Egyezményt a résztvevők nagy többséggel elfogadták, s ezt kellett Túróczy Zoltán püspöknek és Mády Zoltánnak aláírnia a kormányzat képviselőivel. Az Egyezményt az állam nem tartotta be. Ennek ellenére úgy vélem, a sokgyerekes, tágabb környezetükért is felelősséget vállaló családfőktől nem lehetett elvárni, hogy szembe szálljanak a sztálini Szovjetunióval és Rákosi Mátyással. A harmadik út képviselői a tárgyalások során kialakulták, amit lehetséges volt, és a „próbáljuk meg, hátha elérhetünk valamit” elvén bátran képviselték az evangélikus családokat.

Ignác Rózsa ez idő tájt írt cikket a nagycsaládokról: „Az elmúlt évtizedek alatt, éles ellentétben a rengeteg gyerekkel, az egyke lett népünk egyik legnagyobb tragédiája. Értelmiségi családban pedig olyan ritka volt a sok gyerek, hogy például Bárdos Lajos neves karmestert tíz gyermekével éveken át fényképezték, interjúvolták a lapok. A külvárosokban, munkásnegyedekben született inkább négy-öttnél több gyerek, de érdekükben kevesebb történt a semminél. Azaz, hogy kezdett volna történni, ha nem jön a minden nemes és szükséges társadalmi védintézkedést felforgató és kiirtó háború.

Az értelmiségi családok között is akad azért elvétve sokgyermekes. Akivel beszélgetünk, dr. Mády Zoltán, Mester-utcai kereskedelmi iskolai tanárnak például nem kevesebb, mint nyolc gyermeke van. Rendkívül szerény ember. Nem akar újságban

Rudolf Hilscher és családja

szerepelni. Benne is megvan a sokgyermekes apák furcsa büszkesége meg egy csepp szemérmes restelkedés is, hogy azzal, ami tulajdonképeni öröme és boldogsága, a sokgyerek – nem akar az érdeklődés központja lenni és a világ kincséért sem panaszkodna, hiszen ma, mikor az emberek többsége előre megfontoltan és racionális megfontolások alapján hoz létre egy-két-három gyermeket, könnyű megkapni a hetike legyintést: Miért van annyi gyereke? A magáéiról nehezen beszél csak annyit árul el, hogy természetesen nem tudja őket eltartani. [...] Mintha egy külön emberfajtát képviselnének a társadalomban a sok-

gyerekesek és külön, íratlan törvények alapján összetartanak, úgy tudnak egymásról. Dr. Mády meglepően sok értelmiségi embert ismer, akinek hozzá hasonlóan hatnyolc-kilenc gyereke van és fel is sorolja őket (egy bankárt, egy papot, két tanítót, egy zenészt, sőt egy orvost is). De szociális munkássága során és rokonérzése folytán ennél sokkal több kültelki, sokgyermekes szegény családot tart számon és az ő címei alapján vágunk neki a IX. és X. kerület havas, latyakos, alig világított úttalan utainak, ahol városi házak alagsoraiban, furcsa, zsúfolt szükséglakásokban, mint az eresz alá húzódo szürke verébhad, tíz- meg tizenegy-gyermekes családokba nem hozott megváltást az a boldogító tény, hogy 1947 évvel ezelőtt Egy Gyermek minden szegény üdvösségére megszületett.” (Ignác 1948: 1–2)

1948 után egyre többször avatkozott bele a Magyar Dolgozók Pártja az egyházi választásokba. 1948. decemberben iktatták be Rőzse István helyett a tiszai püspöki székre, az állami nyomásra megválasztott Vető Lajost. A jegyzőkönyvben szerepel, hogy az előző nap ért Nyíregyházára dr. Vető Lajos, Túróczy Zoltán és Szabó József püspök, dr. Mády Zoltán dunáninneni egyházkerületi felügyelő, egyetemes felügyelőhelyettes. A december 22-i közgyűlésen jelen volt a hegyaljai egyházmegyéből tanácskozási joggal dr. Hilscher Rezső is. (A tiszai evangélikus egyházkerület rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve, 1948. december 22. Győri Evangélikus Levéltár. Túróczy Zoltán irathagyatéka, 21. doboz)

Mády Zoltán 1951-től a II. Rákóczi Ferenc Gimnáziumban dolgozott, magyart, latint, németet és oroszot tanított, mert 1951-ben megszerezte az orosz nyelvi szaktanítói oklevelet is. 1955–1957-ig, közel hatvanévesen a Lenin Intézet levelező orosz szakos hallgatója volt. Diákjaival forráskiadványt készített II. Rákóczi Ferenc főtitkár, ifjabb Teleki Mihály naplójából.

Tanítványa, Sohár Pál (azóta akadémikus, vegyészmérnök) így emlékezik vissza rá: „A gimnáziumi években, az orosz órákon kívüli, közös zenehallgatások fűzték szorosabbra kapcsolatunkat. A Rákóczi Gimnáziumban a nyelvtanulás támogatására »oroszszobát« létesítettek, amelyet orosz nyelvű könyvtárral és hanglemezekkel tettek vonzóvá. Itt afféle spontán szakkör jött létre, ahol nem annyira az orosz irodalom, hanem sokkal inkább a zenehallgatás volt a gyújtópontban.” (Új Világ, 1955. szeptember 29., 6.)

1956-ban mindkét testvér tisztában volt vele, hogy a magyar forradalom és szabadságharc esélytelen a Szovjetunió hadseregével szemben. Rezső akkor már nyugdíjas-ként írt szomorú verset gyermekkori lakásukról *Búcsú a Knézich utcától* címen, 1956. november 12-én.

„Pár napja csak, szívem húzott oda,
golyók nyoma a szent hajlék falán,
s az ablakot, hol kinézett anyám,
belőtte egyik barbár katona.

S a Bakáts téri templom oldalán,
mely mögött lakik Isten egy fia,
ott, ahol térdelt Tancsák Mária,
lyuk tátong, lehet két méter talán.

Hogy mindent elvitt, ami volt, kevés,
tizenkét évi kínhalál után:
gyermekkoromra tapos Batu kán,
a világ testén gennyedő kelés.”

Zoltán hazaküldte a tanítványokat az iskolából, és óvni próbálta őket a fegyveres harcoktól és a tüntetésektől. Saját fiai ugyanabban az évben érettségiztek, s fiatal egyetemistaként ott voltak október 23-án és 25-én a Parlament előtti tüntetésen. Leszámazottai azóta is felkeresik egyik 1956-ban elhunyt diákja végső nyughelyét, amely az ő sírja közelében található a Farkasréti temetőben. 1957-ben az állam – átmenetileg – nagyobb szabadságot adott az egyházaknak. Vető Lajos püspöknek az 1956-os forradalom napjaiban történt átmeneti lemondása után az egyház bizalma ismét Túróczy Zoltán felé fordult. Az Északi Egyházkerület gyülekezetei harmadszor is püspöknek hívták Túróczyt. Az októberben államilag és egyháziilag rehabilitált Ordass Lajos és Túróczy Zoltán tíz hónapon át együtt, testvéri konszenzusban irányították az evangélikus egyházat (GYEL TZ 34. doboz). Az egyetemes presbitérium 1956. decemberi ülésén egy lelkész javasolta, hogy mondjon a gyűlés köszönetet Ordass Lajosnak és Túróczy Zoltánnak, akik oly válságos és nehéz helyzetben vállaltak minden kockázatot és átvették az egyház vezetését. Az egyetemes presbitérium hivatalból és egyházi közérdekből kimondta Túróczy és Szabó püspökök teljes erkölcsi rehabilitációját. (Cserhádi – Habiny – ifj. Habiny et al. 2002)

Túróczy Zoltán püspök mellett a felügyelő dr. Mády Zoltán lett. Az Északi Evangélikus Egyházkerület elnökségének beiktatásán, 1957. februárban Ordass Lajos ige-hirdetését Túróczy Zoltán, majd Mády Zoltán székfoglalója követte, aki különösen szép beszédet mondott. Úgy vélem, ennek tartalma megfelel Zoltán és Rezső hitvallásának is: „A régi közgyűlési jegyzőkönyvek tanúsága szerint az elmúlt korok felügyelői beiktatásukkor hatalmas beköszöntő beszédet mondtak, amely felölelte az egyházi és társadalmi élet minden korszerű problémáját. Hogy az ilyen nagy programadások ma már nem időszerűek, könnyen beláthatjuk, ha számba vesszük, hogy különböző korokban mi volt a felügyelők legfontosabb feladata és miképpen vonatkoznak ezek a most beiktatott felügyelőre.

a) A 19. század közepéig a felügyelő legfontosabb feladata az evangélikus egyház védelme volt a protestánsellenes Habsburg-politika és ennek következtében más felekezetnek egyházunk ügyeibe való beavatkozása ellen. Szokás volt az is pl. a dunáninneni kerületben, hogy a felügyelő beiktatásakor leoldotta kardját és az oltárra helyezte annak jelképekül, hogy minden erejével és bátorságával oltalmazza egyházát. A ma beiktatott felügyelőnek nincsen kardja.

b) A 19. század második felében hasznos szokássá vált, hogy a felügyelő nagy pénzüsszeget ajándékozott avagy hatalmas alapítványt tett különböző egyházi célokra és az anyagi alap megvetésével hozzájárult az egyházi élet virágzásához. A ma beiktatott felügyelő szegény ember.

c) A legutóbbi évtizedekben előkelő közéleti állásokat betöltő felügyelők működtek, akik befolyásukkal elősegítették az egyház és munkásai ügyének elintézését hivatalos helyeken. A ma beiktatott felügyelő egyszerű dolgozó ember, akinek nincs semmiféle társadalmi súlya.

d) Volt olyan felügyelő is, akinek az volt a rendeltetése, hogy békétlenkedő, egymásra féltékenykedő egyházi munkások között békét és egyetértést teremtsen. A most beiktatott felügyelőnek nincs elég szuggesztivitása, sem elég hangos szava ilyen viták elintézéséhez. Sok ilyen negatívumot lehetne még említeni az újonnan megválasztott felügyelővel kapcsolatban.

Ezek után természetes logikával vetődik fel a kérdés, ennyire súlytalanná lett a felügyelői tisztség és a hierarchia ennyire uralkodóvá lett egyházunk vezetésében, hogy egészen mellékes lett az e tisztséget betöltő személye? Nem gondolom. A dunáninneni kerület egyik kiemelkedő püspöke, Geduly Lajos egyik püspöki jelentésében szomorúan panaszkodik magányossága gyötrelmessége és elnöktársától való elszakítottasága miatt. És ezen a ponton vélem felismerni a felügyelő örök hivatását, amely mindig a legfontosabb volt, csak eltakarta a kard, a pénz, a tekintély hatalma, elsőrendűségének látszata. A tanítványok kettesével jártak, mert a Mester előtt nyilvánvaló volt a testvér, az életre-halálra egy testté és vérré vált testvér jelenlétének bátorító tudata, az egy ütemre dobbanó szív, a munkára együtt lendülő kar, a kiegészült látás jelentősége. Sokszor nevezik ikerelnökségnek a magyar evangélikus egyház sajátos ketős elnökségét. Aki elméletből vagy gyakorlatból ismeri az ikertestvérek ezer szállal való csodálatos összefonódottságát, az tudja, hogy milyen sokat mond itt az iker jelző. Az ikerelnökség napjainkban érte el virágzása teljességét. A kard hatalmának korszaka-

kában a lelkész annyira elhanyagolható személy volt az egyházi tanácskozásoknál, hogy jelenlétére sem volt szükség. Neki nem volt erős, éles kardja, amellyel a világi hatalmasságok teremtette gordiuszi csomókat szét lehetett volna vágni; csak az Ige kardjával rendelkezett. Most azért lett teljessé az ikerelnökség, mert ma mindkettő számára csak ez a kard maradt meg minden harc győzelmes befejezéséhez elégséges legyőzhetetlen fegyverként. [...]

Mindenekelőtt meg kell köszönnöm az egyházkerület irántam megnyilvánuló megszégyenítő bizalmát. Valaki, aki a legelsők közt fejezte ki a választás eredményének megismerése után jókívánságait azzal a mondattal fejezte be szavait: »Sok erőt kívánok a nehéz kereszt elhordozásához.« Nem lennék őszinte, ha nem vallanám be, hogy az utolsó pillanatig azoknak, akik a felügyelői tisztségre való jelöltség elfogadására ösztönöztek, Mózes módjára mást ajánlottam. Most a testvéri szívek felém forduló bizalmának megnyilvánulása indulni kényszerít a szolgálat beláthatatlan útjára.

Hogyan szeretnék járni?

Minden tettemmel, egész életemmel, kicsiny, kissé már megkopott erőmmel az egyházkerület szeretetét szeretném viszonzni. Szeretném elnöktársam példáján, én is felvenni a gyülekezetek és pásztoraik minden terhét. Azonosítani magam a megpróbáltatkkal és együtt örülni az örvendezőkkel. Szeretnék éppen a gyülekezetépítés érdekében azon munkálkodni, hogy az egyház vezetése minden felesleges sallangtól megszabaduljon és olyan puritánná váljék, mint a legtöbb pásztor életstílusa.

A szeretet egységet jelent. Nem mindent elkenő és elnyelő, megalkuvó hazug egységet, hanem bátor, őszinte férfiak egységét, akik nem félnek az igazságtól még akkor sem, ha annak kardja rólunk akar lemetélni hozzájuk nem illő, káros kinövéseket.

A szeretet szolgálatot jelent. Egymás szolgálatáról már volt szó, most hadd utaljak az egy Lélekkel megittatott nagy szolgálatára, az egyház szolgálatára, amely hitünk szerint egyet jelent a közösségi élet építésének egyik legnehezebb útszakaszán járó drága népünk szolgálatával. Ez a szolgálat bátor aktivitást jelent: az elveszettek és az elkallódók megkeresését, az elesők felemelését, a békétlenek kiengesztelését, a megsebzettek samaritánusi szolgálatát, tehát a missziót, annak valamennyi ágát és a diakóniát.

Jól tudom, amikor a gyülekezet népe a felügyelői tisztséggel megajándékozott, ezeknek az ügyeknek régi, egyszerű szolgálját látta bennem. És azt várja tőlem, hogy a kerület püspökének hű munkatársa legyek az egyházvédő és egyházépítő munkában. Legmélyebb vágyam, hogy ne okozzak csalódást. Ez azonban nemcsak tőlem függ. Éppen ezért végül néhány dolgot szeretnék kérni.

a) Először is *tűrelmet*. Évekig távol éltem az egyház problémáitól. Ismét meg kell velük alaposan ismerkednem.

b) *Bizalmat* kérek; higgyék el, minden vágyam az, hogy a nemes harcot nemes harcos módján megharcoljam.

c) *Őszinteséget* kérek: mondják meg nyíltan, de a testvér szeretetével, ha tévedek vagy botlok. Főképpen pedig azt, ha úgy látják, hogy elérkezett a leváltás ideje és viszsza bocsáthatnak oda, ahonnan jöttem, az egyszerű egyháztagok sokaságába.

d) Végül kérem, ne tekintsenek úgy rám, mint a nézőközönség az arénán küzdő gladiátorra, aki, ha győz, tapsot, ha vesz, megvetést érdemel; hanem úgy, amint Mó-

zes, Áron és Hur nézte a völgyben harcoló Józsuét – imádsággal. [...]” (A beszéd teljes szövege a Mády család tulajdonában van.)

1957 decemberében az állam képviselői újra lemondatták Túróczy Zoltánt és Mády Zoltánt, ekkor Hilscher Rezső már nem élt. Lánya és özvegye szeretettel ápolta emlékét. Zoltán húsz évvel élt túl.

A Rákóczi Gimnázium 1959/60-as évkönyvében így foglalták össze az évi tudományos munkáit: „a Magyar Néprajzi Társaság és az Ókortudományi Társulat tagja. Az ELTE-BTK-n a kelta filológia megbízott előadója. Az iskola levelező tagozatának és a Pedagógus Szakszervezet nyelviskolájának tanára. Az egyetemi vallástörténeti tankönyvbe megírta a Kelta mitológia c. fejezetet”. 1960 novemberében az Ókortudományi Társaság rendes tagjává választotta.

1961-ben vonult nyugdíjba, de folytatta a két háború között megkezdett tudományos tevékenységét: 1971-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a kandidátusi szakmai vizsgán általános indoeurópai nyelvészetből, keltológiából és helynévtörténetből kiválóan megfelelt. (A bizottság elnöke Hahn István, a történettudományok kandidátusa volt.) Nyilvános vitára bocsátott értekezése, a Pannónia földrajzi nevei című disszertáció megvédése után, 1972-ben nyerte el a címzetes egyetemi docens címet.

Hilscher Rezső végrendeletében öccsére bízta versei kiadását. Zoltánnak erre nem volt lehetősége, ezért ő is kitért rá végakarataiban: iker fiainak javasolta, hogy ha politikai szempontból alkalmas idők következnek, gondoljanak nagybátyjuk költeményeire. A Kádár-korszak során erre nem nyílt lehetőség, de Zoltán (édesanyjáról és feleségéről elnevezett) lányai és unokái 2011 karácsonyára teljesítették a kérést.

A két testvér életpályája, tudományos tevékenysége kiegészítette egymást. Mindketten tanítottak, „nem csak középiskolás fokon”, küldetésstudattal, mély pedagógiai érzékkel, talán református lelkész nagyapjuk nyomdokán is. Többször siettek egymás segítségére, ha a másinak munka, ajánlás, biztatás kellett. Szívesen írtak testvérük eredményeiről az általuk szerkesztett lapokban. Mindkettőjük mögött ott állt a szerető társ, gondoskodó és megbocsátó feleség. Gyermekeik – a nehéz körülmények ellenére – diplomát szereztek.

Bizonyos tekintetben nagy munkabírási polihisztorok voltak, s őszinte érdeklődéssel fordultak munkatársaik, tanítványaik, a körülöttük élők felé. Nélkülözéseket és mellőzéseket szenvedtek el, talán ezért lett erős a szociális érzékenységük és a szegények, elesettek iránti elkötelezettségük. Életük, kapcsolatuk példaként állhat a mai kor pedagógusai és szociálpolitikusi előtt.

Irodalom

- A népfőiskoláról: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-2112.html>. (Utolsó letöltés: 2019. 12. 04.)
- A Rákóczi Gimnázium orosz szobája. Új Világ, 1955. szeptember 29., 6.
- A tiszai evangélikus egyházkerület rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve, 1948. december 22. Győri Evangélikus Levéltár. Túróczy Zoltán irathagyatéka, (GYEL TZ) 21., 34. doboz.
- Cserhádi P. – Fabiny T. – ifj. Fabiny T. – Mirák K. – Ittész A. – Tekus O. – id. Fabiny T. – Tekusné Paveszka I. (szerk.) (2002): Isten embere. Túróczy Zoltán evangélikus püspök (1893–1971), Budapest.
- Fülöp B. (szerk.) (1999): A gimnázium története Orosházán, 1933–1998. Orosháza.
- Giczi Zs. (1996): Nehéz esztendő a magyarországi evangélikus egyház történetében (1948–1950), Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica (Tomus CIV.) Szeged.
- Hilscher R. (1928): A keresztyénség és a szociális kérdés. Diákvilág, 1928. november, 3.
- Hilscher R. (1929): A Főiskolai Szociális Telep tevékenysége és a settlement-munka módszere. A Bethlen Gábor Kör vitaesten elhangzott előadás (1920. ápr. 30.), Szeged.
- Hilscher R. (1937): A settlement-mozgalom. In: Novágh Gyula (szerk.): Settlement. Budapest, 5–18.
- Hilscher Rezső összes versei (2011), Budapest.
- Husztai I. (szerk.) (1960): A Budapesti II. kerületi Állami Rákóczi Ferenc Általános Gimnázium évkönyve 1959–60, Budapest.
- Ignác R. (1948): Tanárcsalád 8 gyermekkel. A sokgyermekes szülők hétköznapijai. Demokrácia, 1948. február 29., 1–2.
- Kovács B. (1994): Protestáns népfőiskolai mozgalom Magyarországon (1936–1948), Budapest.
- Könyvismertetés Hilscher Rezső Bevezetés a szociálpolitikába c. művéről. Diákvilág, 1928. május, 14–15.
- Mády R. – Csepregi B. – Görög T. – Veöreös I. (1991): Mády Zoltán sokoldalú arc képe. Diakónia, 1991/2. sz., 14–22.
- Pro Christo Diákok Háza falukutató munkaközösségének tagjai (1936): Kemse társadalmi szerkezete, Kemse község lelki élete. Társadalompolitikai Füzetek, 1–3. sz., 76–106. http://mtdaportal.extra.hu/books/az_elsulyedt_falu.pdf. (Utolsó letöltés: 2019. 12. 04.)
- Szabó F. (2015): A nagy háború nyelvi lenyomata. Válogatás a 2014/2015. évi Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny díjnyertes pályamunkáiból. Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 3. sz., 843–847.
- Veöreös I. (1990): A harmadik egyházi út, 1948–1950. Bp., 1990.
- Voight Vilmos visszaemlékezése Mády Zoltánra: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:dvo32aK96tEJ:cox.fw.hu/mady.htm+&cd=5&hl=hu&ct=clnk&gl=hu> (Utolsó letöltés: 2019. 12. 04.)